

Білик Людмила Іванівна, доктор педагогічних наук, професор, кафедра загальної екології, педагогіки і психології, Черкаський державний технологічний університет, бул. Шевченка, 460, м. Черкаси, Україна, 18006
E-mail: biluk218@mail.ru

Чемерис Інґріда Альгімантівна, кандидат біологічних наук, доцент, кафедра загальної екології, педагогіки і психології, Черкаський державний технологічний університет, бул. Шевченка, 460, м. Черкаси, Україна, 18006
E-mail: ichemerys@ukr.net

УДК 37.014.64(477).”185/192”

ОСНОВНІ ФОРМИ ДІЯЛЬНОСТІ ПОПЕЧИТЕЛЬСЬКИХ РАД У СЕРЕДНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

© О. В. Герасименко

Розглянуто і проаналізовано основні форми діяльності попечительських рад у середніх навчальних закладах (друга половина ХІХ – початок ХХ століття), що були спрямовані на соціальний захист і матеріальну підтримку вихованців середніх навчальних закладів: створення пансіонів; призначення державних стипендій; звільнення від плати за навчання та видача бідним учням одноразових грошових допомог; створення попечительств як товариств допомоги бідним вихованцям

Ключові слова: форми, матеріальна підтримка, соціальний захист, пансіони, стипендії, грошова допомога, попечительство, навчальні заклади

Material and domestic status of parents and their children obviously influences the pupils of the primary school and their studies. The understanding of historical experience of the help to the needy pupils can be not only interesting but also practically useful for today. This kind of knowledge can result in the creation of the new forms of social, material and spiritual help in our difficult time. There were considered and analyzed the main forms of activity of the stewardship councils in the secondary educational institutions. At the analysis of the historical-pedagogical literature we revealed the main forms of activity of the stewardship councils of the secondary educational institutions of the second half of XIX – early XX century directed on the social protection of the pupils of the secondary educational institutions: creation of pensions; giving the state grants; exemption from payment for the study of the poor pupils; giving the one-off money help to the poor pupils from the special means of the secondary educational institutions; creation of the stewardship councils as the communities for the help to the poor pupils. In general, the materials of the given research can be used in the work of the modern stewardship councils and institutions of social protection

Keywords: forms, material support, social protection, pensions, grants, money help, stewardship, educational institutions

1. Вступ

Матеріально-побутові умови батьків та їхніх дітей – безумовно, позначаються на учнях початкових закладів, навчанні. Знання історичного досвіду допомоги малозабезпеченим учням може бути не лише цікавим, але й практично корисним і в наш час. Таке знання може привести до створення нових форм соціальної, матеріальної і духовної допомоги і в наш складний час, коли діти через різні обставини потребують соціального захисту і матеріальної підтримки.

2. Літературний огляд

Серед сучасних дослідників, які займаються питанням вивчення історії розвитку освіти та матеріального стану учнів у навчальних закладах другої половини ХІХ – початку ХХ століття можна назвати І. Вільдеватов [1], А. Гуларяна [2], С. Казанцеву [3], Т. Колосову [4], В. Корнієнка [5], Т. Магсумова [6], А. Савочку [7], Н. Сейко [8] та ін. Їхні праці переважно стосуються благодійності і меценатства, мають регіональний характер. Тому, на нашу думку, заслу-

гове на увагу дослідження форм діяльності попечительських рад другої половини ХІХ – початку ХХ століття.

3. Мета дослідження

Аналіз основних форм діяльності попечительських рад в середніх навчальних закладах (друга половина ХІХ – початок ХХ століття), які спрямовували свою увагу на допомогу нужденним малозабезпеченим дітям.

4. Форми діяльності попечительських рад

Причиною низького рівня навчання учнів, частих пропусків відвідування занять у середніх навчальних закладах вважалося матеріальне становище, бідність, що позбавляло дітей права на навчання. Увага шкільного начальства до відвідування учнями уроків не дасть бажаних результатів, якщо не вжити заходів, аби позбутися основної причини, що зумовлює ці пропуски – бідність учнів. Як свідчать матеріали Міністерства народної освіти, бідність учнів се-

редніх начальних закладів вражає. Вона стає причиною того, що учні не відвідують заняття в навчальному закладі, бо не мають теплої одягу або навіть пристойної шкільної форми, через невідповідні уроки, бо не було свічок. Бідність змушує дітей залишати школу через неможливість заплатити за навчання. І такі явища є звичним майже для кожної школи [9]. Державі, відкривши вільний доступ до середніх навчальних закладів всім бажаним, „без розрізнення звання і стану”, водночас постійно намагалася вишукати способи допомоги, головне матеріальної, бідним учням [9]. У зв'язку з цим у різні роки досліджуваного періоду були популярними такі заходи: створення при середніх навчальних закладах пансіонів, за рахунок державного казначейства; призначення державних стипендій в розмірі, достатньому для забезпечення всіх потреб стипендіатів; звільнення від плати за навчання учнів, достойних за успішністю і поведінкою; видача одноразових грошових допомог і щорічних стипендій із спеціальних коштів середніх навчальних закладів учням, які відзначилися успіхами у навчанні і поведінці; створення попечительств при середніх навчальних закладах, на яких покладалося, між іншим, турбота про допомогу успішним учням [9].

Аналіз законодавчих документів показав, що зазначені заходи, безпосередньо поклалися на почесних попечителів та попечительські ради, що були створені при середніх навчальних закладах.

Отож, одним з перших обов'язків, ще за „Статутом гімназій і училищ повітових і приходських” 1828 року, на почесних попечителів покладалося – „вишукування і підготовка коштів для відкриття пансіонів”. Цікаво, що нагляд за діяльністю „ревізії їхньої господарської діяльності”, мала здійснюватися ними самостійно [10].

Відповідно до нормативних актів, що стосувалися діяльності середніх навчальних закладів, з метою допомоги батькам, які не мають можливості виховувати дітей вдома, дозволялося за згодою міністра народної освіти створювати пансіони „під безпосереднім керівництвом місцевого начальства” [11–14].

Оскільки основний нагляд за пансіонами доручався почесним попечителям, то вони були зобов'язані разом з директором: складати кошторис сум, потрібних на утримання пансіона; приймати і звільняти всіх, хто обіймав яку-небудь посаду; видавати потрібні кошти, перевіряти витрати і рахунки; перевіряти місячний і річний звіти про використання коштів інспектором; дозволяти інспектору підготовку одягу, постачання продовольчих запасів, навчальних посібників та інших речей у великих кількостях; призначати і звільняти кімнатних наглядачів, які призначаються на допомогу інспектору „для нагляду за вихованцями”; переглядати журнал, де наглядач записував як успіхи, так і вчинки, помічаючи риси характеру і докази старання. Крім того, вони мали помічати, до чого окремі учні мають схильності, які вчинки найчастіше роблять, а також яких посібників потребують [10]. Водночас, почесний попечитель мав піклуватися про купівлю або будівництво приміщення для пансіону, але якщо для цього були якісь пере-

шкоди, не дивлячись всі його старання, то „пансіон розташовувався у зручному для цього будинку” [10]. Як бачимо, коло обов'язків було дуже широким. Тому пізніше, права та обов'язки почесних попечителів середніх навчальних закладів у пансіонах обмежують. Так, у „Статуті гімназій і прогімназій відомства Міністерства Народної освіти” (1864) зазначалося, що „джерела утримання пансіонів становлять ... суми, призначені місцевими товариствами і станами на початкове облаштування і обладнання пансіонів і на виховання в них тих сиріт і дітей бідних батьків, які будуть визначені цими товариствами і станами з посередництва Почесних попечителів”. У визначенні загальної кількості вихованців у пансіоні брала безпосередню участь і педагогічна рада навчального закладу [12]. Така ситуація зберігалася і згідно зі Статутами гімназій і прогімназій (1871) та реальних училищ (1888): саме почесні попечителі разом з місцевими товариствами і станами обирали сиріт і дітей бідних батьків, на проживання у пансіонах. Для їх утримання виділялися окремі кошти [13, 14].

У 1891 р. у збірнику постанов Міністерства народної освіти наголошувалося, що створення пансіонів та виховання в них дітей явище позитивне. Зокрема, у постанові „Про відкриття пансіонів при гімназіях” від 10 лютого 1891 року [15] міністр народної освіти І. Делянов писав імператору про вплив оточення, яке працює у навчальних закладах або винаймає квартири, на моральне виховання учнів, наголошуючи, що тільки „хороші вихователі можуть впливати на вихованців пансіонів та учнівських гуртожитків, що перебувають безпосередньо у розпорядженні учнівського начальства” [15]. Далі міністр звернув увагу імператора на роль керівництва у створенні пансіонів. Він зазначав, що у 1874 році учнів, „сім'ї яких не проживають поблизу навчальних закладів, можуть поселятися тільки на учнівських квартирах, які дозволені і які часто відвідує начальство відомства”. Крім того, І. Делянов наголошує, що тільки з приходом на посаду міністра Д. Толстого „зусилля були спрямовані на підтримку існуючих, відновлення закритих і створення нових пансіонів” [15]. Зі свого боку, І Делянов обіцяв всіляко підтримувати і поширювати створення пансіонів, до чого залучати безпосередньо підпорядковані йому навчальні заклади. Однак, вважає він, великою успіху досягти не можна, без сприяння „генерал-губернаторів, губернаторів, предводителів дворянства, почесних попечителів та інших властей, які Міністерству народної освіти не підпорядковані”. У зв'язку з цим міністр просив імператора допомоги у цій справі [15].

У 1904 році на IV засіданні попечителів навчальних округів для досягнення високих виховних результатів середньою школою були визначені такі заходи: „насамперед навчання слід вести у такому напрямі, щоб розвивати в учнів відданість, віру ... почуття патріотизму, влаштовувати пансіони та інтернати при навчальних закладах з достатнім і хорошим складом виховного персоналу...” [16].

Ще однією формою матеріального забезпечення бідних учнів середніх навчальних закладів було призначення стипендій, що мало свої особливості.

Оскільки плата за навчання була порівняно невисока, широко практикувалось надання „найбіднішим і достойним по поведінці і успіхам” учням стипендій, які використовувалися для оплати за навчання. Так, при кожному середньому навчальному закладі розроблялися окремі Положення про стипендії для матеріально не забезпечених учнів, відповідно до якого встановлювалися іменні стипендії або інші соціальні пільги. У Положенні зазначалося: при освітній установі затверджується стипендія імені того чи іншого жертводавця. Стипендійний капітал, що містився у свідоцтвах 4 % державної ренти, зберігається у місцевому казначействі або банку, в числі того чи іншого закладу, становлячи його невід’ємну власність і залишаючись назавжди недоторканим. Проценти зі стипендіального фонду видаються батькам, опікунам чи іншим особам під опікою чи на утриманні яких перебуває стипендіат, на початку кожного півріччя в однаковій кількості. Кошти мають скеровуватися на оплату навчання, придбання навчальних посібників, одягу, взуття тощо. Як правило, стипендію, починаючи з першого класу, видавали найбіднішому учневі, що відзначився хорошою поведінкою і успішним навчанням. Обирала стипендіата опікунська рада з числа учнів, рекомендованих педрадою по кількості класів. По закінченні курсу навчання виплата стипендії припинялася. Крім того, стипендію припиняли платити, якщо учень залишав навчальний заклад, погано себе поведив, не встигав у навчанні, якщо поліпшилось матеріальне становище сім’ї і він може продовжити навчання, не одержуючи стипендії. В разі позбавлення стипендії якогось учня, її призначали іншому. Якщо з якихось причин з процентів утворювались залишки, їх приєднували до стипендіального капіталу. Цікаво, що користування стипендією не накладало на стипендіата жодних зобов’язань [17, 18].

1 серпня 1873 року Міністерству народної освіти було надано право затверджувати Положення про іменні стипендії при навчальних закладах відомства цього міністерства [19, 20].

У 1897 році на законодавчому рівні затвердили нову процедуру клопотання, встановлення та затвердження стипендій. У законі „Про порядок присвоєння особливих назв загальнокорисним установленням” зазначалося, що клопотання про надання іменних стипендій, пов’язаних з іменами високих осіб і членів імператорської сім’ї, мають подаватися на розгляд імператора. Якщо ж стипендії чи інші винагороди присвячуються історичним подіям або в честь осіб, які виявили себе на державній службі, в громадській діяльності, на ниві науки, словесності чи мистецтва, то дозвіл на це дає відповідний міністр або керівник департаменту. В інших випадках таке право надається місцевому губернатору. Ніяких інших особливих дозволів на призначення стипендій не було потрібно [21].

Важливою формою громадського впливу на діяльність освітніх закладів було створення при середніх навчальних закладах попечительств. За Статутом реальних училищ (1872) при кожному з них створювалося попечительство, до складу якого входили: міський голова, почесний попечитель училища,

начальник училища і виборні члени від 4 до 10. В училищах, що утримувалися коштом казни, виборні члени призначалися на три роки міністром народної освіти із місцевих почесних осіб за поданням попечителя навчального округу. В училищах, які існували на кошти земств, організацій або приватних осіб попечителі обиралися на три роки цими ж установами і затверджувалися міністром народної освіти [22].

Особи, які об’єднувалися як попечителі навчального закладу, самі обирали собі голову на три роки і збиралися тричі на рік: у серпні, січні і травні. В обов’язки попечительств входило піклуватися про:

- 1) забезпечувати училища обладнанням і продуктами харчування;
- 2) створювати для учнів можливості для відвідування розташованих поблизу: фабрик, заводів і ферм, організація екскурсій;
- 3) допомога відмінним учням у продовженні навчання в одному з вищих спеціальних навчальних закладів;
- 4) влаштування на посади, що відповідають рівню підготовки;
- 5) обрання нових іноземних мов, які мають викладатися в реальному училищі;
- 6) пошуки коштів для облаштування приміщень, а також поліпшення викладання [22].

За результатами роботи попечителі навчального закладу мали подати висновки попечителю навчального округу. Перші чотири пункти містили інформацію до відома, а останні два потребували його затвердження. Якщо попечитель начального округу був присутній на засіданні попечительства, то, як правило, він головував на засіданні [22].

Поштовхом до посилення суспільної складової в діяльності попечительств стало прийняте 26 березня 1907 року „Положення про попечительства при початкових училищах” [23, 24]. Відповідно означеного документа повноваження попечительств розширювалися і урізноманітнювалися. Попечительства мали діяти при всіх початкових училищах, дбати про їх благоустрій, поліпшення становища викладачів і учнів. За бажанням населення для кількох училищ дозволялося створювати одне спільне попечительство; відкриття дозволялося згідно з клопотанням власників училищ місцевою повітовою і міською училищною радою. До попечительства мають входити: попечитель чи попечителька училища, законоучитель, учитель чи учителька, завідувач училища; представник земства чи міста, а також виборні (на 3 роки) від місцевого населення, діти яких навчаються. Попечительства мають турбуватися про те, щоб усі діти шкільного віку цієї місцевості мали можливість навчатися в школі. З цієї метою попечительства могли облаштовувати приміщення для ночівлі учнів, доставляти підводи для тих, хто далеко живе, допомагати малозабезпеченим учням, контролювати і організувати підвезення харчів. В обов’язки попечительств входило „відстежувати долі обдарованих учнів, допомагати їм влаштуватися в житті”. Згідно з Положенням попечителі мали вишукувати кошти для задоволення господарських потреб школи, утримання приміщення. З огляду на таке їм дозволялося: прий-

мати пожертви грошима, навчальними посібниками, книгами, оджею та іншим, що потрібно було для забезпечення попечительства. Попечителі дбали про духовний розвиток, організовуючи концерти, публічні читання. Щоб рішення попечительств, які приймаються простою більшістю, були дієвими, на засіданні ради мають бути присутні не менше половини членів. Про свою діяльність попечительства зобов'язані звітуватись перед місцевою повітовою чи міською училищною радою і власниками училищ. Проаналізовані документи свідчать, що діяльність попечительств як громадських інституцій з роками набувала поширення і наповнювалася новим змістом, з'являлися нові її форми. Вся діяльність попечителів мала спрямовуватися на захист інтересів, допомогу і освіту дітей [23].

5. Результати дослідження

У ході аналізу історико-педагогічної літератури нами було виявлено основні форми діяльності попечительських рад середніх навчальних закладів другої половини XIX – початку XX століття: створення пансіонів; призначення державних стипендій; звільнення від плати за навчання бідних учнів; видача одноразових грошових допомог і щорічних стипендій із спеціальних коштів середніх навчальних закладів бідним учням; створення попечительств як товариств допомоги бідним вихованцям та ін. Загалом матеріали проведеного дослідження можуть бути практично використанні в роботі сучасних піклувальних рад і закладах соціального захисту.

6. Висновки

Отже, заходи спрямовані на реалізацію соціального захисту і матеріальної підтримки вихованців середніх навчальних закладів – створення пансіонів; призначення державних стипендій; звільнення від плати за навчання бідних учнів; видача одноразових грошових допомог і щорічних стипендій із спеціальних коштів середніх навчальних закладів бідним учням; створення попечительств як товариств допомоги бідним вихованцям та ін. – були вагомою допомогою нужденним учням у здобутті освіти.

Література

1. Вильдеватов, И. В. Материально-бытовое положение учащихся педагогических учебных заведений самарской губернии во второй половине 19 начале 20 вв [Текст] / И. В. Вильдеватов // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. – 2011. – № 3. – С. 324–327.
2. Гулярян, А. Б. Развитие системы благотворительности в российской империи (на примере Орловской губернии) [Текст] / А. Б. Гулярян // Ученые записки Орловского государственного университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки. – 2014. – № 4. – С. 15–21.
3. Казанцева, С. Г. Развитие благотворительности в Самарской и Симбирской губерниях во второй половине XIX – начале XX века [Текст]: дис. ... канд. ист. наук / С. Г. Казанцева. – Самара, 2000. – 237 с.
4. Колосова, Т. В. Благотворительность и образование на Орловщине: к истории взаимодействия [Текст] / Т. В. Колосова // Образование и общество. – 2005. – № 6. – С. 112–114.

5. Корнієнко, В. Н. Благодійність в освітянській галузі Харківської губернії (друга половина XIX – початок XX століть) [Текст]: автореф. дис. ... канд. іст. наук / В. М. Корнієнко. – Х., 2005. – 19 с.

6. Магсумов, Т. А. О бедном учащимся замолвите слово: Общества вспомоществования нуждающимся ученикам в дореволюционной России [Текст] / Т. А. Магсумов // Режим доступа: <http://smirnovfund.ru/uploads/konkurs/Magsumov%20T.A.doc>

7. Савочка, А. М. Товариства допомоги нужденним учням Таврійської губернії (друга половина XIX – початок XX ст.) [Текст] / А. М. Савочка // Чорноморський літопис. – 2010. – Вип. 2. – С. 142–147.

8. Сейко, Н. А. Добročинність у сфері освіти України (XIX – початок XX століття) [Текст]: автореф. дис. ... д-ра пед. наук / Н. А. Сейко. – Луганськ, 2009. – 44 с.

9. Сборник Постановлений по Министерству Народного Просвещения. Т. 4 (1865–1870 гг.) [Текст]. – СПб.: Тип-я Императорской Академии Наук, 1871. – 1752 с.

10. Полное собрание законов Российской Империи [Текст]. – 1828. – Т. III, Ч. 2 (2502). – С. 1097–1127.

11. Проект устава реальных училищ ведомства Министерства Народного Просвещения [Текст] // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1871. – Ч. 155. – С. 24–43.

12. Полное собрание законов Российской Империи [Текст]. – 1864. – Т. XXXIX, Ч. 2 (41472). – С. 167–179.

13. Полное собрание законов Российской Империи [Текст]. – 1871. – Т. XLVI, Ч. 2 (49860). – С. 85–99.

14. Устав реальных училищ ведомства Министерства Народного Просвещения [Текст]. – СПб., 1888. – 17 с.

15. Сборник Постановлений по Министерству Народного Просвещения. Т. 12 (1891–1893 гг.) [Текст]. – СПб.: Тип-я Товарищества «Общественная польза», 1896. – 1960 с.

16. IV совещание попечителей учебных округов [Текст] // Журнал Министерства Народного Просвещения – 1904. – Ч. 356. – С. 9–15.

17. Положение о стипендии имени бывшего попечителя Киевского учебного округа, действительного статского советника Владимира Владимировича Вельяминова-Зернова, при Тарашанском городском двухклассном училище [Текст] // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1902. – Ч. 344. – С. 63–64.

18. Положение о стипендии имени умершего председателя Козловских земской управы и попечительного совета женской гимназии, коллежского советника Константина Гавриловича Беляева при названной гимназии [Текст] // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1903. – Ч. 347. – С. 28.

19. Полное собрание законов Российской Империи [Текст]. – 1873. – Т. XLVIII, Ч. 2 (52541). – С. 141.

20. Сборник Постановлений по Министерству Народного Просвещения. Т. 5 (1871–1873 гг.) [Текст]. – СПб.: Тип-я В. С. Балашева, 1877. – 2258 с.

21. Полное собрание законов Российской Империи [Текст]. – 1897. – Т. XVII, № 14152. – С. 320.

22. Устав реальных училищ ведомства Министерства Народного Просвещения [Текст] // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1872. – Ч. 161. – С. 52–81.

23. Положение о попечительствах при начальных училищах [Текст] // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1907. – Ч. 11. – С. 4–6.

24. Полное собрание законов Российской Империи [Текст]. – 1907. – Т. XXVII, № 29026. – С. 181–182.

References

1. Vil'devatov, I. V. (2011). Material'no-bytovoe polozhenie uchashhihsja pedagogicheskikh uchebnyh zavedenij

samarskoj gubernii vo vtoroj polovine 19 nachale 20 vv [Material and social situation of pedagogical educational institutions students of the Samara province in the second half of the 19th and early 20th centuries]. Vector of Science of Tol'jatti State University, 3, 324–327.

2. Gularjan, A. B. (2014). Razvitie sistemy blagotvoritel'nosti v rossijskoj imperii (na primere Orlovskoj gubernii) [Development of charity system in the Russian Empire (at the example of the Orlov province)]. Scientific Notes of Orlov State University. Series: Humanitarian and Social Sciences, 4, 15–21.

3. Kazanceva, S. G. (2000). Razvitie blagotvoritel'nosti v Samarskoj i Simbirskoj gubernijah vo vtoroj polovine XIX – nachale XX veka [The development of philanthropy in Samara and Simbirsk provinces in the second half of the 19-th – early 20-th century]. Samara, 237.

4. Kolosova, T. V. (2005). Blagotvoritel'nost' i obrazovanie na Orlovshhine: k istorii vzaimodejstvija [Charity and Education in Orlov district: the history of interaction]. Education and Society, 6, 112–114.

5. Kornijenko, V. N. (2005). Blagodijnist' v osvityans'kij galuzi Harkivs'koi gubernii' (druga polovyna XIX – pochatok XX stolit') [Charity in the Educational Sphere of Kharkov Province (second half of the 19-th – 20-th centuries)]. Kharkiv, 19.

6. Magsumov, T. A. O bednom uchashhimsja zamolvite slovo: Obshhestva vspomoshhestvovanija nuzhdajushhimsja uchениkam v dorevoljucionnoj Rossii [Can you say a word about the poor students: the Society of help to needy students in pre-revolutionary Russia]. Available at: <http://smirnovfund.ru/uploads/konkurs/Magsumov%20T.A.doc>

7. Savochka, A. M. (2010). Tovarystva dopomogy nuzhdennym uchnjam Tavrijs'koi gubernii' (druga polovyna XIX – pochatok XX st.) [The Societies of Help to needy students of Tavriya Province (the second half of the 19-th – 20-th century)]. Chornomors'kyj Chronicles, 2, 142–147.

8. Sejko, N. A. (2009). Dobrochynnist' u sferi osvity Ukrai'ny (XIX – pochatok XX stolittja) [Philanthropy in Education of Ukraine (19-th – early 20-th century)]. Lygansk, 44.

9. Sbornik Postanovlenij po Ministerstvu Narodnogo Prosveshhenija. [Collection of Decrees of the Ministry of National Education]. Vol. 4 (1865–1870) (1871). Saint Petersburg, 1752.

10. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj Imperii [Complete Collection of Laws of the Russian Empire] (1828). III/2 (2502), 1097–1127.

11. Proekt ustava real'nyh uchilishh vedomstva Ministerstva Narodnogo Prosveshhenija [The Draft of Real Schools Statute of the Department of the Ministry of National Education] (1871). Journal of the Ministry of National Education, 155, 24–43.

12. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj Imperii [Complete Collection of Laws of the Russian Empire] (1864). XXXIX/2 (41472), 167–179.

13. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj Imperii [Complete Collection of Laws of the Russian Empire] (1871). XLVI/2 (49860), 85–99.

14. Ustav real'nyh uchilishh vedomstva Ministerstva Narodnogo Prosveshhenija [Charter of Real Schools of the Department of the Ministry of National Education] (1888). Sankt-Peterburg, 17.

15. Sbornik Postanovlenij po Ministerstvu Narodnogo Prosveshhenija [Collection of Decrees of the Ministry of National Education]. Vol. 12 (1891–1893) (1896). Sankt-Peterburg: Printing House of “Social Benefit”, 1960.

16. IV soveshhanie popechitelej uchebnyh okrugov [IV Meeting of the School Districts Trustees] (1904). Journal of the Ministry of National Education, 356, 9–15.

17. Polozhenie o stipendii imeni byvshego popechitelja Kievskogo uchebnogo okruga, dejstvitel'nogo statskogo sovetnika Vladimira Vladimirovicha Vel'jaminova-Zernova, pri Tarashhanskom gorodskom dvuhklassnom uchilishhe [Regulation on the Scholarship Named after the Former Trustee of the Kyiv School District, the Actual State Councillor Vladimir Vel'iaminov-Zernov, in Tarascha Two-year City College] (1902). Journal of the Ministry of National Education, 344, 63–64.

18. Polozhenie o stipendii imeni umershego predsedatelja Kozlovskih zemskoj upravly i popechitel'nogo soveta zhenskoj gimnazii, kollezhskogo sovetnika Konstantina Gavrilovicha Beljaeva pri nazvanoj gimnazii [Regulation on the Scholarship Named after the Deceased Chairman of Kozlovsk Rural Council and the Board of Trustees of Girls' High School, Collegiate Adviser Konstantin Belyaev at the Mentioned High School] (1903). Journal of the Ministry of National Education, 347, 28.

19. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj Imperii [Complete Collection of Laws of the Russian Empire] (1873). XLVIII/2 (52541), 141.

20. Sbornik Postanovlenij po Ministerstvu Narodnogo Prosveshhenija [Collection of Decrees of the Ministry of National Education]. Vol. 5 (1871–1873) (1960). Sankt-Peterburg: Printing House of V. S. Balashova, 2258.

21. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj Imperii [Complete Collection of Laws of the Russian Empire] (1897). XVII (14152), 320.

22. Ustav real'nyh uchilishh vedomstva Ministerstva Narodnogo Prosveshhenija [Charter of Real Schools of the Department of the Ministry of National Education] (1872). 161, 52–81.

23. Polozhenie o popechitel'stvah pri nachal'nyh uchilishhah [Regulations on Guardianship at Primary Collage] (1907). Journal of the Ministry of National Education, 11, 4–6.

24. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj Imperii [Complete Collection of Laws of the Russian Empire] (1907). XXVII (29026), 181–182.

*Рекомендовано до публікації д-р пед. наук Коляда Н. М.
Дата надходження рукопису 06.04.2016*

Герасименко Оксана Володимирівна, викладач, кафедра географії та методики її навчання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, Черкаська область, Україна, 20300
E-mail: oksana_gerasimenko@ukr.net